

Op zoek naar grazige weiden

Een semiotisch onderzoek naar de motivatie van deelnemers aan activiteiten van bezinningscentra

Heleen Ransijn

In **hoofdstuk 1** wordt de vraagstelling van dit onderzoek uiteengezet en wordt ook de maatschappelijke context verkend waarin het gesitueerd is. De vraagstelling concentreert zich op de betekenis van de activiteiten van de bezinningscentra. Het onderzoek richt zich daarbij met name op de receptie van deze activiteiten, met andere woorden, op de kant van de deelnemers aan buitenparochiële catechetische activiteiten. De voornaamste vraag hierbij is: wat is hun motivatie om deel te nemen aan de activiteiten van bezinningscentra? En wat betekent dit voor de aanbieders van zowel de binnenparochiële als de buitenparochiële catechese?

Het fenomeen buitenparochiële catechese hangt nauw samen met de ontwikkelingen in de samenleving. Sinds de jaren vijftig en zestig is het maatschappelijk klimaat ingrijpend veranderd. Om iets te begrijpen van de plaats en functie van buitenparochiële catechese is het noodzakelijk om deze klimaatsverandering en haar gevolgen te verkennen. Hiertoe gaat het hoofdstuk in op de geschiedenis van de moderniteit, vooral die van de ontwikkeling van het denken na de Verlichting (het filosofische perspectief).

Na het tijdperk van de grote verhalen in de negentiende en twintigste eeuw ontwikkelde de moderniteit zich in het laatste deel van de twintigste eeuw tot wat in dit onderzoek de reflexieve moderniteit wordt genoemd. De hedendaagse samenleving wordt gekenmerkt door een pluraliteit aan kleine verhalen. Ze kenmerkt zich bovendien door reflexiviteit: iedere keuze dient zich aan als een bereflecteerde keuze. Daarnaast geldt voor de reflexieve moderniteit ook dat de instituties van het sociale leven niet meer als voorheen zijn ingebed in een groter geheel, maar nog slechts naar zichzelf verwijzen: zij zijn intern referentieel geworden.

Deze twee hoofdkenmerken van de reflexieve moderniteit, reflexiviteit en interne referentialiteit, hebben ook hun weerslag op de ontwikkeling van de identiteit van het individu. De identiteit van 21^e-eeuwse mensen in Nederland is geen voorgegeven iets meer, maar een kwestie van keuzes waarbij individuen worden teruggeworpen op zichzelf. Iemands identiteit wordt niet gefundeerd

* H. RANSIJN: *Op zoek naar grazige weiden. Een semiotisch onderzoek naar de motivatie van deelnemers aan activiteiten van bezinningscentra* (= Theologische perspectieven supplement series 3) (Bergambacht, 2VM Uitgeverij 2012) (ISBN: 978-94-90393-26-7). Promotie: 26 oktober 2012, Tilburg University. Promotor: prof.dr. J.B.M. Wissink; copromotor dr. J.J.C. Maas. E-mail: laudate@xs4all.nl.

door gedrag en ook niet door de reacties van anderen, maar door het vermogen om 'een bepaald verhaal gaande te houden'. In de overheersende reflexief-moderne kijk op identiteit is de morele rode draad van dit verhaal authenticiteit, in de zin van waarachtig zijn tegenover jezelf. Ook de levensloop wordt intern referentieel. Ze wordt een apart tijd-segment, los van de noties van generaties of voorouders. Hetzelfde geldt voor de plaats: waar men leeft (op zijn minst nadat men volwassen is geworden) is een kwestie van keuze, gebaseerd op de levensplanning.

Het levensdomein waar de ont-traditionalisering van de reflexieve moderniteit de grootste impact op heeft is waarschijnlijk dat van de zingeving. Het levensbeschouwelijke landschap wordt gekenmerkt door pluraliteit. Daarbij komt dat de verbondenheid van individuen met een traditie veelal sterk verminderd is en zich meer laat uitdrukken in termen van belangstelling en beleving dan van *commitment*. Zingeving kan in deze context verschillende vormen aannemen. Een eerste mogelijke vorm is die van het relativisme, dat uitgaat van een positieve waardering van de pluraliteit. In deze pragmatische benadering wordt de waarde van de afzonderlijke stromingen sterk gerelativeerd. Een andere mogelijke vorm is een traditionalisme, dat juist uitgaat van een negatieve waardering van de pluraliteit. De waarheid van de eigen stroming geldt hierin als onaantastbaar en een eventuele aanpassing van de eigen stroming aan de reflexief-moderne context is ondenkbaar. Zingeving is hoe dan ook geen vanzelfsprekende, voorgegeven zaak meer, maar als aspect van de reflexieve moderniteit zelf ook aan reflexiviteit onderworpen. Tussen de uitersten van relativisme en traditionalisme zijn daarbij veel posities mogelijk.

Vanuit het christelijk perspectief zijn er verschillende inspanningen ondernomen om zich te verhouden tot de levensbeschouwelijke pluraliteit waardoor de reflexieve moderniteit getekend wordt. Eén mogelijk uitgangspunt is het gegeven dat verbondenheid van individuen met een traditie zich vaak alleen nog maar laat uitdrukken in termen van belangstelling. Het streven van de christelijke geloofsgemeenschap zou dan moeten zijn om aan deze belangstelling tegevoet te komen en mensen op het spoor te zetten van hun verlangen. Afgaande op het programma-aanbod lijken deze levensbeschouwelijke belangstelling en behoefte ook het uitgangspunt te zijn dat gehanteerd wordt door veel van de spiritualiteits- en bezinningscentra en andere aanbieders van buitenparochiële catechetische activiteiten. Een ander mogelijk uitgangspunt is het streven naar een nieuwe dialoog tussen de christelijke traditie en de reflexieve moderniteit, waarbij de christelijke traditie niet langer geldt als groot verhaal dat de gehele werkelijkheid omvat maar als open verhaal dat met haar eigen waarheid bestaansrecht heeft naast andere open verhalen.

In **hoofdstuk 2** wordt nader ingegaan op de methoden die gevolgd zijn bij het uitvoeren van dit onderzoek. De opzet van dit onderzoek is van meet af aan kwalitatief en explorerend geweest. Hiervoor zijn twee belangrijke overwegingen te geven. De eerste betreft met name het explorerende karakter van het

onderzoek. De motivatie van deelnemers aan activiteiten van bezinnings- en spiritualiteitscentra is een onderwerp waar nog maar weinig onderzoek naar gedaan is en waar dientengevolge zeer weinig over bekend is. De tweede overweging betreft met name het kwalitatieve karakter van het onderzoek. Motivaties zijn een complex verschijnsel, dat ook nog eens in hoge mate individueel gekleurd is. Hiervoor is een kwalitatieve aanpak de meest voor de hand liggende, zeker als men het explorerende karakter van het onderzoek in aanmerking neemt.

Om een indruk te krijgen van het werkveld, is in eerste instantie de aandacht gericht op de centra. Dit gebeurde door middel van een vooronderzoek dat uiteindelijk uit twee delen bestond. Het eerste deel bestond uit een enquête onder de centra. Het tweede deel kreeg vorm in een aantal participerende observaties tijdens deelname door de onderzoeker aan activiteiten van een vijftal centra van verschillende typen.

Het centrale deel van het onderzoek wordt gevormd door een reeks van twaalf semigestructureerd interviews met deelnemers aan activiteiten van bezinningscentra. Voor de analyse van de interviews is een beroep gedaan op de semiotiek van de Parijse school. Eén van de overwegingen die hiertoe geleid heeft was het feit dat de Parijse semiotiek hoge waarde hecht aan het verantwoordt van de analytische arbeid. Een andere was de eerbied die de semiotiek kent voor de eigenheid van iedere tekst, dus in dit geval: de eigenheid van ieder interview. Dit roept meteen één van de mogelijke bezwaren op tegen inzet van de semiotiek als analysemethode: het is een tekst-immanente methode. Interviews zijn levende teksten van levende mensen; bovendien is er sprake van interviews waarin ervaringen uit het verleden ter sprake komen.

De praktijk van het interviewen illustreerde echter dat er geen sprake is van het herhalen van ervaringen maar van het herscheppen ervan, waarbij er nieuwe betekenis geconstrueerd wordt. De betekenis die geconstrueerd wordt in het interview zelf is de enige betekenis die voor ons toegankelijk is en daarmee de enige betekenis die relevant is. Bovendien is er in de interviews geen sprake van zomaar iets vertellen, maar van een persuasieve communicatiestrategie die mede constituerend is voor de betekenis die erin gevormd wordt. Dit is iets waar juist de semiotiek zeer gevoelig voor is.

Uit het inzicht dat de betekenis die in het interview geconstrueerd wordt de enige toegankelijke is – en daarmee de enige relevante – volgt dat de semiotische aanpak de afzonderlijke interviews, die immers allen hun eigen individuele betekenisconstructie kennen, uiterst serieus neemt. Als de enunciator (de respondent) slechts nog via het *énoncé* (de interviewtekst) toegankelijk is, en het *énoncé* wordt in zijn individualiteit uiterst serieus genomen, impliceert dit dat ook de enunciator uiterst serieus wordt genomen in diens individualiteit. Uit deze drie kenmerken – interview als (re)constructie, interview als persuasieve strategie en het serieus nemen van de enunciator via het *énoncé* – volgt dat semiotische analyse juist vanwege haar dogma ‘de tekst en niets dan de tekst’ een vruchtbare ingang is tot de betekenis die in interviews geconstrueerd wordt.

Het biografisch interview heeft als eigenheid dat het gaat om een persoonlijk geladen re-narratie (hervertelling) van ervaringen die zich afspeelt binnen het raamwerk van een samenspraak of dialoogsituatie. De dialoog tussen interviewer en respondent (de *interlocuteurs*) is een belangrijk aspect van de sporen van de enunciatie in een interviewtekst. Binnen het raamwerk van deze communicatie is doorgaans niet één enkel narratief programma aan de orde, maar een aantal programma's die geïnstalleerd worden binnen dit raamwerk en die vaak een fragmentarisch karakter hebben. Bovendien gaat het bij een biografisch interview om een persoonlijk geladen discours: de respondent is zelf in het geding. Een biografisch interview is een complex geheel waarin veel meer zaken een rol spelen dan alleen datgene wat de respondent te melden heeft aan gebeurtenissen en reflecties. De semiotische analyse reikt een instrumentarium aan waarmee de belangrijke karakteristieken van biografische interviews op een zinvolle wijze bij de analyse betrokken kunnen worden, waardoor het beter mogelijk wordt om de betekenisvorming in een interviewtekst op het spoor te komen.

Vanuit ervaringen met de praktijk van het analyseren is gaandeweg de conclusie voortgekomen dat semiotische analyse van gehele transcripten van biografische interviews niet werkbaar is vanwege de lengte van de transcripten. Er is daarom gebruik gemaakt van zogeheten sleutelpassages, die op grond van zowel inhoudelijke als formele criteria uit het geheel van de interviewteksten geselecteerd zijn.

In **hoofdstuk 3** staan de bezinningscentra zelf centraal. Om te beginnen wordt de wordingsgeschiedenis van het fenomeen van de bezinningscentra belicht en een zekere categorisering aangebracht. Om een beter idee te krijgen van de wordingsgeschiedenis wordt verder ingegaan op de specifieke geschiedenis van twee van de centra.

De bezinnings- en spiritualiteitscentra die onderwerp zijn van dit onderzoek vinden in overgrote meerderheid hun oorsprong bij één of soms meer ordes en/of congregaties. Een klein aantal is gesticht vanuit een katholieke beweging. In de verschillende *mission statements* van de centra komt de oorsprong ook meermalen naar voren. Sommige centra zien hun werk expliciet als een voortzetting in een andere vorm van de spiritualiteit van de stichtende orde of congregatie.

Het karakter van het bezinningswerk veranderde geleidelijk vanaf de Tweede Wereldoorlog, niet alleen qua inhoud maar ook in de zin van de band met de stichtende orde of congregatie. In de jaren vijftig was er vooral sprake van retraites, maar door de jaren heen verschoof dit. Onder invloed van de groeiende individualisering, en later ook het toenemend pluralisme op levensbeschouwelijk gebied, kwam vooral de menselijke zingeving centraal te staan. Tegelijk werd de band met de orden en congregaties over het algemeen minder direct. Tegenwoordig geldt dat de religieuzen in de meeste gevallen niet meer sterk betrokken zijn bij het uitvoerende werk, al zijn zij wel nog vaak betrokken op bestuurlijk niveau.

Verdere informatie over de bezinningscentra wordt in dit hoofdstuk ontleend aan een onder de centra gehouden enquête. Dit leverde onder andere gegevens op over de doelstellingen van de verschillende centra, de soorten programma's en de samenstelling van de bezoekerspopulatie. Veel van de doelstellingen zijn geformuleerd rond het raakvlak van persoonlijke ontwikkeling of zoektocht van de deelnemers en het contact met de christelijke traditie of met religieuze tradities in het algemeen. De inhoudelijke thema's die door de centra in hun programma's worden aangeboden, zijn in al hun diversiteit toch voor een belangrijk deel geconcentreerd rond persoonlijke geloofsbeleving in een zeer brede zin van het woord. Bij de vorm van de activiteiten zijn de categorieën 'christelijke meditatie' en 'retraite/bezinning' verhoudingsgewijs de grootste.

Om een beeld te krijgen van de activiteiten van de centra wordt tenslotte verslag gedaan van een vijftal participerende observaties die de onderzoeker bij verschillende centra heeft uitgevoerd.

Hoofdstuk 4 vormt het hart van het onderzoek. Hierin komen de twaalf respondenten aan het woord die voor dit onderzoek geïnterviewd zijn.

Verdeeld over twaalf paragrafen worden de zogenaamde sleutelpassages uit de interviews weergegeven. Deze worden vervolgens geanalyseerd volgens de analysemethode die is ontwikkeld in het kader van de semiotiek van de Parijse school. In dit kader vertoont de interviewtekst zich als dialoog tussen twee *interlocuteurs* (de weergave in de tekst van interviewer en respondent), waarbij met name de respondent in de tekst is geïnstalleerd als narrator, observator en/of subject van toestand/handeling.

Voorts wordt een eerste verkenning gedaan van motivatie en spiritualiteit van de respondenten, zoals zij in de tekst aan het woord komen. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een korte verkenning van de aanknopingspunten die de analyse-arbeid heeft opgeleverd.

In **hoofdstuk 5** worden de algemene lijnen verkend uit de analyses. Dit gebeurt vooralsnog in de termen van de analyses zelf, dus in semiotische termen. De algemene lijnen vertonen zich zowel in syntactisch opzicht als in semantisch opzicht.

Syntactisch gezien vormt in de klassieke semiotische theorie de destinatie de aanzet tot het handelen. Door manipulatie wordt laatstgenoemde tot een virtueel subject van handelen. In de competentiefase wordt het virtuele subject tot een actueel subject, al dan niet gevolgd door de performantie waarin het subject een gerealiseerd subject wordt; tenslotte wordt in de sanctie gesproken van een erkend subject.

Bij het doorlopen van de fasen van het subject is verder de ruimtelijke lokalisatie van belang, waarin de semiotiek onderscheid maakt tussen de nulruimte of topische ruimte en de ruimte daar omheen, de heterotopische ruimte. De topische ruimte is weer onderverdeeld in de paratopische ruimte en de utopische ruimte. De paratopische ruimte is de ruimte waarin sprake is van competentie-

verwerving, terwijl de performantie zich afspeelt in de utopische ruimte. De utopische ruimte is de ruimte waarin de narratieve programma's gerealiseerd worden. Aangezien in de interviewteksten veelvuldig sprake is van programma's van andere actoren dan de narrator, die een antiprogramma vormen ten opzichte van het programma van de narrator, kunnen we bij de betreffende interviewteksten ook nog spreken van het vóórkomen van een anti-utopische ruimte binnen de topische ruimte.

Bij nadere beschouwing van de interviewteksten kunnen we tot de constatering komen dat er in vrijwel alle teksten sprake is van een negatieve destinatie: de narrator is ontevreden over een bepaalde situatie in het dagelijks leven of ervaart hier een gemis. Hierbij is de ruimte van het dagelijks leven de utopische ruimte, met andere woorden: de ruimte waarin de oplossing van de onvrede of het gemis uiteindelijk gestalte moet krijgen. Het bezinningscentrum is in de interviewteksten doorgaans de paratopische ruimte, met andere woorden: de ruimte waarin men de vaardigheden of althans gereedschappen hoopt te vinden om de onvrede of het gemis in het dagelijks leven aan te pakken.

In semantisch opzicht krijgen de algemene lijnen vorm in de waarden die in het discours geïnvesteerd zijn. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen virtualisering, waarin sprake is van het stellen van subjecten en objecten voorafgaand aan disjunctie of conjunctie; actualisering, waarin sprake is van disjunctie tussen subject en object; en realisering, waarin sprake is van conjunctie tussen subject en object. Voor een goed begrip van de verschillende teksten wordt een inventarisatie gemaakt van de verschillende waarden zoals die terugkomen in de semiotische vierkanten van de analyses en de vraag of er sprake is van virtualisering, actualisering of realisering van deze waarden.

De voornaamste waardenopposities die in de interviewteksten voorkomen zijn met name /verwerping/ versus /acceptatie/; /onrust/ versus /rust/; /buiten/ versus /binnen/ en /gebroken/ versus /heel/. Deze opposities vormen een cluster van gevirtualiseerde waarden die minstens gactualiseerd en soms ook gerealiseerd worden. Dit hangt ook weer samen met het eerder genoemde onderscheid binnen de topische ruimte. Waar het dagelijks leven inderdaad fungeert als utopische ruimte, vervult het bezinningscentrum de functie van paratopische ruimte of oefenplaats; waar het dagelijks leven echter functioneert als anti-utopische ruimte, is dit niet altijd het geval. Het komt echter ook voor dat een gevirtualiseerde waarde niet gerealiseerd wordt, maar dat de actualisering van deze waarde wel aanleiding is tot realisering van andere waarden. In dit geval blijft de functie van het bezinningscentrum als oefenplaats overeind. Een andere situatie doet zich voor waar de narrator de buitenwereld nadrukkelijk neerzet als anti-utopische ruimte. In dit geval krijgt het bezinningscentrum een andere functie: niet als oefenplaats waar competentie opgedaan wordt tot realisering van waarden in het dagelijks leven, maar als vrijplaats.

In **hoofdstuk 6** wordt de stap terug gemaakt van de analyses naar de natuurlijke wereld. Dit is een lastige stap, aangezien de semiotische analyse uitgaat van het

beginsel dat er alleen maar de tekst is, ontkoppeld van de natuurlijke wereld. Om deze stap te ondernemen maakt de onderzoeker gebruik van de concepten van enerzijds de condities voor het verstaan van het discours en anderzijds de ruimte voor de duiding van het discours.

Voor de condities voor het verstaan wordt een beroep gedaan op de in het eerste hoofdstuk ontvouwde gedachten over de karakteristieken van de maatschappelijke context van het onderzoek. Daarnaast grijpt de onderzoeker ook terug op het hoofdstuk dat specifiek over de centra ging als het gaat over de bezinningscentra als de meer specifieke context van de verschillende interviewteksten.

Naast de condities die gevormd worden door de samenleving en meer specifiek door de bezinningscentra is er ook nog sprake van condities die gecreëerd worden door de vorm van de teksten, namelijk die van het interview. Een interview is een samenspraak waarin sprake is van betekenisverlening *in actu*: het is geen verslag maar een *re-enactment* van gebeurtenissen uit het verleden. Bij een goed verstaan van de teksten speelt het discursieve geheugen van zowel respondent (de narrator in de teksten) als analysant een rol, maar ook de leefwereld van de respondent. De leefwereld krijgt vorm vanuit de bredere maatschappelijke context, maar ook vanuit de eigenheid van de respondent. In de interviewteksten zijn dan ook zowel sporen te vinden van de gegevenheid van de maatschappelijke context als sporen van de eigenheid van de verschillende respondenten.

Bij de ruimte voor de duiding speelt zowel de specifiek semiotische in steek een rol als de achtergrond van het onderzoek, namelijk de hypothese dat er in de bezinningscentra een vorm van catechese gebeurt, die een redelijk grote groep mensen aanspreekt die niet door parochiële catechese wordt aangesproken. De vraag is dan of uit de gevonden motieven al of niet blijkt dat er inderdaad catechese gebeurt in de bezinningscentra. Om deze vraag te verhelderen wordt onder andere een beroep gedaan op de vergelijkingsschalen die werden ingezet door D. Pollefeyt en zijn collega's bij een onderzoek naar de identiteit van katholieke scholen in de Australische staat Victoria.

Uit de bevindingen van het betreffende onderzoek, gekoppeld aan de bevindingen van mijn eigen onderzoek, kan worden opgemaakt dat openheid naar andere tradities dan de christelijke geenszins hoeft te betekenen dat hiermee de eigen traditie overboord wordt gezet. De interviewteksten van mijn eigen onderzoek geven overigens aan dat dit ook op lijkt te gaan voor individuele gelovigen die zich openstellen voor andere invloeden dan alleen die uit de eigen traditie.

Als het gaat om de motieven van de respondenten in mijn onderzoek is al in het voorgaande hoofdstuk opgemerkt dat de in de interviewtekst aangevoerde aanleiding om naar het bezinningscentrum te gaan in vrijwel alle teksten te maken heeft met een vorm van onvrede of gemis die ervaren werd in het dagelijks leven van de respondent.

Inhoudelijk zijn de motieven van de respondenten in te delen volgens twee assen. De ene as heeft als polen affectie en existentie; de andere heeft als polen relatie en oriëntatie. In het vlak dat gevormd wordt door de polen affectie en relatie vinden we met name het motief van acceptatie. In het vlak dat gevormd wordt door de polen affectie en oriëntatie vinden we met name het motief van innerlijkheid. In het vlak dat gevormd wordt door de polen existentie en relatie vinden we met name het motief van eenheid/heelheid en in het vlak dat gevormd wordt door de polen existentie en oriëntatie vinden we met name het motief van richting.

Ruimtelijk gezien is hierbij de ruimte van het dagelijks leven uiteindelijk de ruimte waarin de oplossing van de onvrede of het gemis gestalte moet krijgen, en die van het bezinningscentrum de ruimte waarin men de vaardigheden of althans gereedschappen hoopt te vinden om dit te doen. Met andere woorden: het bezinningscentrum wordt in het algemeen gezien als oefenplaats. In een aantal interviewteksten vervult het centrum de rol van oefenplaats ook daadwerkelijk. In andere teksten heeft het echter een andere functie gekregen, die we eerder zouden kunnen aanduiden als vrijplaats.

Uit de beschouwing van de analyses is gebleken dat er één overheersende factor is als het gaat om de vraag of een bezinningscentrum wel of niet als oefenplaats slaagt voor een respondent: de verhouding van de respondent tot de relevante actoren in de buitenwereld, in het dagelijks leven. Een bezinningscentrum blijkt met name te falen als oefenplaats in die gevallen waarin sprake is van een streven naar acceptatie door relevante personages in het dagelijks leven. In al deze interviews is echter wél sprake van acceptatie in het bezinningscentrum zelf. Waar het bezinningscentrum als oefenplaats niet slaagt, krijgt het zodoende vaak de functie van vrijplaats: de plaats waar mogelijk is wat niet mogelijk blijkt in het dagelijks leven. Hierbij kunnen er echter wel andere veranderingen plaatsvinden als gevolg van de gang naar het bezinningscentrum. In dit geval zouden we kunnen spreken van secundaire motieven. Deze motieven waren geen directe aanleiding om naar het bezinningscentrum te gaan, maar wel om er – na de eerste gang – heen te blijven gaan.

Bij het oefenplaats/vrijplaats-complex van motieven lijkt vaak sprake van dubbele signalen van de respondenten. Aan de ene kant zoekt men soms een oefenplaats, maar aan de andere kant ligt dan veel meer de nadruk op het bezinningscentrum als vrijplaats. Het geeft ook aan hoe complex motivatie is.

Hoewel het oefenplaats/vrijplaats-motief een belangrijke rol speelt in een groot deel van de interviews, is er in de interviews ook een motief terug te vinden dat zich onttrekt aan de vaardigheden/gereedschappen-sfeer. Dit is het motief van rust en stilte, dat soms expliciet gezocht wordt en zich soms als onverwachte vondst voordoet.

Verschillende dingen die uit de analyses van de interviews naar voren zijn gekomen wijzen erop dat er een verband bestaat tussen de gang naar een bezinningscentrum en de vraag rond de identiteit van het individu. Aan de ene kant vertoont het beeld van veel respondenten overeenkomsten met wat hier-

over in hoofdstuk 1 werd uiteengezet over met name de visie van A. Giddens over identiteit in reflexief-moderne context. Met name het eigen levensverhaal is een referentiepunt dat voortdurend terugkomt. Aan de andere kant is één van de opvallende fenomenen in de interviews dat het zoeken naar identiteit door respondenten op gespannen voet staat met wat in de samenleving gangbaar is. Voorts wordt er in verschillende interviews wel degelijk een plaats voor gemeenschap ingeruimd in de identiteitsvorming. Deze is echter nadrukkelijk reflexief-modern: het gaat om een zelf-gekozen gemeenschap waarin aanvaarding ervaren wordt.

Weliswaar is een belangrijk deel van de respondenten niet expliciet christelijk, maar dit betekent geenszins dat men daarmee ook on-gelovig is. De situatie ligt over het geheel gezien genuanceerder. Om recht te doen aan deze nuance wordt een onderscheid gemaakt tussen religiositeit en godsdienstigheid, waarbij godsdienstigheid duidt op religiositeit die verbonden is met een specifieke godsdienstige traditie. Daarnaast hanteert de onderzoeker ook het begrip existentiële betrokkenheid als een meer specifieke vorm van religieuze betrokkenheid. Het onderscheid wordt hierbij niet gevormd door het al dan niet gestoeld zijn op een godsdienstige traditie, maar door de intensiteit en de mate van relevantie voor het (dagelijks) leven van de respondent. Dit onderscheid houdt nadrukkelijk de mogelijkheid open van een religieuze betrokkenheid die niet expliciet godsdienstig van aard is maar wél het leven zodanig vorm geeft dat de term religieuze betrokkenheid tekort schiet. Uit de interviewanalyses blijkt dat bij een groot deel van de respondenten sprake is van existentiële religieuze betrokkenheid, die niet altijd de vorm aanneemt van godsdienstige religieuze betrokkenheid.

Bij de bespreking van motivaties wordt tenslotte nog ingegaan op het onderscheid tussen behoefte en verlangen. Behoefte (Latijn: *necessitas*) wordt daarbij opgevat als iets dat men nodig heeft en verlangen (Latijn: *desiderium*) als iets dat niet louter om de persoon zelf draait, maar dat dieper gaat. Bij verschillende respondenten is er sprake van iets dat hun leven in belangrijke mate kleurt, of zelfs de inrichting van het dagelijks leven verandert. Zij laten zich in zekere zin leiden door iets dat ouder, groter, breder is dan zichzelf. Het gaat, met andere woorden, om een (religieus van aard zijnd) verlangen.

In sommige interviews is sprake van motivaties die niet voortkomen uit wat bewust gezocht wordt, maar uit wat gevonden wordt. De gevonden motivaties doen zich steeds voor bij ervaringen die door de respondent gekarakteriseerd worden als onverwacht. Tegelijk zijn de ervaringen dermate indringend dat hun voorkomen niet alleen aan deze fysieke omgeving toegeschreven kan worden, noch aan de respons van de respondent erop. Ze kenmerken zich door een geheel eigen zeggingskracht. Voor een nadere duiding van dit soort ervaringen wordt een beroep gedaan op de fenomenologie van Jean-Luc Marion. Marion spreekt over verzadigde fenomenen (*phénomènes saturés*). Dergelijke fenomenen – waarbij het kan gaan om zeer alledaagse en nabije dingen – openbaren zich als een alteriteit. Dit is echter geen pure transcendentie, maar een immanente alteri-

teit. Bij de eerder genoemde ervaringen van sommige van de respondenten in dit onderzoek is inderdaad sprake van een eigenstandigheid die zich voordoet als een handreiking vanaf de overkant. Ze hebben het karakter van een 'gevonden worden'. Hier is sprake van een element van alteriteit, of zelfs van mysterie, dat vanuit haar eigen aard zowel indringend als (relatief) onbenoembaar is.